

УДК 340.12

Луцький Андрій Іванович,
кандидат юридичних наук, доцент,
ректор Івано-Франківського університету права
імені Короля Данила Галицького

ВІДОБРАЖЕННЯ ПРАВОВОЇ ІДЕОЛОГІЇ У ПРИРОДНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ ФІЛОСОФІВ XVI-XVII СТ.

У статті розкриваються основні філософсько-правові погляди мислителів XVI-XVII ст. щодо змісту правової ідеології. Основна увага акцентується на творчості Н. Макіавеллі та Б. Спінози. Запропоновані цими філософами ідеї мали далекосяжні наслідки у процесі державотворення на європейському континенті, а окремі з них відображаються і в сьогоденні. Аналізуються ідеї Н. Макіавеллі, такі, як розвиток соціально-психологічних особливостей громадян у рамках їх підпорядкування правителю та превалювання захисту приватної власності над повагою до життя. Б. Спіноза сформував чітку систему розвитку ідей природного права, яка була домінуючою впродовж наступних століть. Державотворчі погляди цих філософів слід оцінювати як потужний внесок у формування теорії природного права та громадянського суспільства.

Ключові слова: *правова ідеологія, філософія права, Н. Макіавеллі, Б. Спіноза, природне право, правовідносини.*

Постановка проблеми. Проблеми правової ідеології є актуальними на будь-якому етапі державного і правового будівництва. Кожному етапу розвитку держави і права відповідає певна ідеологія, що характеризується специфічними рисами, притаманними не лише конкретній епосі, а й окремій державі.

Загалом, ідеологією виступає система ідей, поглядів, доктрин, які створюються та обґрунтовуються певною соціальною групою та полягають в сприйнятті навколишньої соціальної діяльності громадянського суспільства і його суб'єктів, держави, її апарату і механізмів [3, с. 6].

Ідеологія виступає певним критерієм, еталоном диференціації соціальних явищ і фактів на правильні і неправильні, істинні і брехливі, слухні і абсурдні. Вона ж (ідеологія) визначає для суспільних верств віру: в провидіння, транценденцію, Бога, «світле майбутнє», соціальний прогрес, соціальну (історичну) долю і ін. За допомогою чи через призму ідеології досягається істина (соціальна або в соціумі) змістом якої виступає оціночна характеристика знання про соціум, суспільство, державу в контексті його співвідношення з предметною сферою з одного боку та із сферою мислення – з іншого.

Актуальність дослідження зумовлена тим, що ідеологія, в тому числі і правова формувалася історично в контексті розвитку державності та становлення філософсько-правових поглядів. Вивчення поглядів мислителів нового часу, таких як Н. Макіавеллі чи Б. Спінози, дає можливість ґрунтовніше усвідомити зміст природно-правової концепції права, а відповідно і правової ідеології, що сформувалася в її межах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження наукової спадщини Н. Макіавеллі та Б. Спінози стало предметом наукових пошуків численних науковців. По сьогоднішній день ці дослідження не втратили своєї актуальності, оскільки запропоновані філософами правові ідеї активно використовували у правові традиції ХХ ст. та у сучасних суспільно-політичних умовах, окремі, запропоновані ними ідеї набирають популярності. Серед вітчизняних науковців вартими уваги є праці І. А. Дмитрука [1], В. П. Культенка [2], О. О. Маслака [5] та ін.

Постановка завдання. Метою нашого дослідження є критичний аналіз філософсько-правових поглядів Н. Макіавеллі та Б. Спінози, які в рамках розвитку природно-правової концепції сформували власну систему поглядів на право та правову ідеологію, що екстраполюються на правову свідомість сьогодення.

Виклад основного матеріалу дослідження. В філософії права трактовка істини пов'язана із встановленням відповідності знання певному державному і суспільному розвитку, чуттєвим відчуттям суб'єкта (громадянина, члена суспільства), цільовим правовим установкам особи. Критерієм істинності права, закону, діяльності держави, її органів і інституцій виступає ідеологія взагалі та правова ідеологія як підсистема останньої. Ядром правової ідеології при цьому виступає певне коло ідей, які мають забезпечити утримання політичної влади та використання її в особистих, корпоративних, класових, етнічних чи загальнонародних цілях. Ідеологія домінуючої групи чи класу впроваджується чи нав'язується суспільній свідомості значної частини чи більшості народу. І тоді можна говорити про панівну правову ідеологію. Проти свідомості меншості, а в перспективі і значної частини соціуму можуть виникати і розвиватися ідеї (як складові ідеології), які йдуть в розріз чи навіть в антагонізм з домінуючою правовою ідеологією. Ідеї можуть трансформуватися в ідеали (правові, політичні) і тоді мета держави і правового регулювання, образи і уявлення про майбутні державу і право можуть видаватися взірцем досконалості, засобом досягнення всезагальних чи локальних благ, соціумом соціальної гармонії і благоденства і т.п.

Слід підкреслити, що правова ідеологія, як і ідеологія взагалі, є продуктом цивілізації і культури, своєрідним результатом «друкованого» виробництва. І попри те, що правова ідеологія може опановувати широкі верстви населення, які певним чином теж приймають участь у її виробленні, все ж вона (правова ідеологія) твориться вузьким колом людей: вченими, видатними релігійними і політичними діячами. Ідеологія твориться через ідею, яка при її достатньому «проростанні» і розвитку може ставати ідеалами, а пізніше структурою і цілісною ідеологією. Ілюстрацією може послужити ліберальна правова ідеологія, паростки якої ми знаходимо в античній Греції, а відродження та розвиток (на рівні ідей і ідеалів) в Новий час в філософсько-правових трактатах Монтеск'є, Бекона, Гобса, Канта, Гегеля, Бентама, Медісона, Драгоманова та ін.

В юриспруденції головною функцією правової ідеології вважають вплив на формування правової свідомості, правової культури, забезпечення авторитету держави і права та ін. І це, напевно, вірно. Однак, це лише одна сторона завдань (функцій) правової ідеології. Правова ідеологія не може лише цементувати наявну державу і право, забезпечуючи їх стабільність та позитивне сприйняття в правосвідомості народу чи його більшості. Ніщо не зупиняється в своєму розвитку. Так і правова ідеологія перебуває в постійній динаміці. Так, правова ідеологія лібералізму протягом трьох з половиною століть пройшла еволюцію від повного захоплення нею.

Серед відомих мислителів XVI-XVII ст. особливої уваги заслуговують погляди Н. Макіавеллі та Б. Спінози, оскільки запропонована ними ідеологія чітко

екстраполюється на сучасні суспільно-політичні реалії та має конкретні приклади реалізації впродовж ХХ ст.

Так, Ніколо Макіавеллі був одним із фундаторів філософсько-правової сфери ХVI ст. [6, с. 338]. На нашу думку, його ідеї в правовій ідеології актуальні і на сьогодні. Захопленість макіавеллізмом характеризує багатьох видатних вождів народів (переважно, тиранів на кшталт І. В. Сталіна). У контексті нашого дослідження політичне вчення Н. Макіавеллі відображається в:

- 1) акцентуванні корисності передбачати майбутнє за рахунок вивчення історичного досвіду стародавніх держав, їх засобів впливу на громадян та способів дій, що можуть бути використані у сучасних умовах;
- 2) ідеї, що вивчення природи людини, її психології та спонукань (які мало змінюються впродовж історії людства) дозволяє маніпулювати підданими через експлуатацію таких людських рис як честолюбність, підозрілість, незадоволеність та прагнення досягти більшого, ніж ті мають;
- 3) доцільності розраховувати на гірший розвиток суспільно-політичних подій, ніж на успіх.

Аналіз наукової спадщини Н. Макіавеллі спонукає охарактеризувати цю постать як особу, що наводила страх на простих громадян задля контролю над ними правителів. Ми спираємося у цій тезі на те, що мислитель наголошував на моделі стосунків між урядом і підданими на основі страху та любові останніх. Тобто, макіавеллізм зорієнтований не на психологічний вплив на громадян, а на придушення волі населення, яке складається не з громадян, а саме з підданих, права яких нагадують становище рабів.

Дещо парадоксальні критерії підтримки влади (страх та любов підданих) філософ пропонував використовувати, як панацею проти змов і заворушень. При цьому він наголошував на необхідності підтримувати баланс потрібного «дозування» емоційного (психологічного) ставлення суспільства до влади:

- 1) страх не повинен переростати в ненависть;
- 2) любов має базуватися на захопленні та шануванні, а не на презирстві.

Загалом, Н. Макіавеллі у своїй творчості керувався прагненням поставити на користь зміцнення влади правителів соціально-психологічні особливості їх підданих. Можливо, підняття престижу психології як важливої рушійної сили політики є найціннішим у його науковій спадщині. Бо, незалежно на сприйняття чи відторгнення маніпуляційних постулатів, потенціал психологічного забезпечення влади, який так детально представлений у його працях, визнається в сучасному світі беззаперечно.

Особливо цікавим у контексті правової ідеології нам видається ідея Макіавеллі щодо превалювання захисту приватної власності над повагою до життя [4]. Він стверджував, що правителі мають право страчувати підданих, якщо знайдуть для цього прийнятне пояснення і це буде сприйнято більш поблажливо, ніж зазіхання влади на майно населення своєї країни.

Отже, правова ідеологія держави, згідно макіавеллізму, захищає непорушність приватної власності більше, ніж безпеку особистості. Принцип гуманності у відносинах між державою і громадянами при цьому стає далеко не пріоритетним. Між тим, визнаємо, що для авторитарного та деспотичного владарювання такий підхід може бути ефективним через згадане вище залякування та «вимушену любов» до правителя, якого особа може намагатися задобрити для збереження власного життя.

Філософ акцентував увагу на таких благах свободи, як примноження матеріального добробуту через ринкові відносини, де приватні інтереси захищаються особливо ретельно, що, відповідно, сприяє збагаченню держави. Оптимальною формою правління він вважав баланс прагнень та інтересів різних соціальних груп, тобто, змішану форму державотворення.

У своєму найвідомішому творі «Государ» Н. Макіавеллі розглядає правову ідеологію як одиницю політичного впливу та прагне спрямовувати її, переважно, на народні маси. На нашу думку, справа тут не лише у підкоренні останніх, а й розумінні, що прості люди чесніші, мудріші та більш розважливі, ніж їх владарі, у приватних питаннях правовідносин (на відміну від загальних питань).

Важливим моментом концепції влади Н. Макіавеллі було визначення державних воєнізованих формувань як єдиної сили, спроможної підтримати владу та лад у суспільстві. Проаналізувавши його твори, можемо також стверджувати, що одним із основних засобів контролю з боку влади над підданими він вважає релігію, з чим ми повністю погоджуємося. Як він вказував, релігія дозволяє впливати на розум та волю людей, скеровувати їх на досягнення корисних для правителя цілей [4, с. 47].

Особливо цікавою в ідеологічному контексті нам видається думка філософа, що авраамічні релігії спираються на те, що сучасною психологічною термінологією можна охарактеризувати як «духовний та фізичний мазохізм». Ідеї християнської смиренності, самоприниження, презирства до благ Н. Макіавеллі вважав менш прийнятними для міцної держави, ніж античні релігійні уподобання величі духу, храму тіла та прагнень до задоволень і могутності. Ми вважаємо, що це були надзвичайно сміливі для XVI ст. погляди, коли християнсько-релігійна агресія до «внутрішнього ворога» була на піку активності (маємо на увазі масштабні переслідування населення представниками духовенства за «єретичну гріховність», діяльність інквізиції тощо [6, с. 340]).

Відображення епохи особливо простежується в позиції Н. Макіавеллі щодо піднесення державних діячів на привілейований шабель, тобто ставлення до них як до осіб, чий вчинки не мають бути вимірювані загальними нормами моралі та права. Він пропонував брати до уваги лише критерій ефективності діяльності для зміцнення влади та наявності/відсутності позитивних результатів для блага держави. На нашу думку, така позиція є найбільш чесною, оскільки передбачає об'єктивну оцінку правителів та держави як в історичному контексті, так й у поточних реаліях. Це тим більш незвично, чим більшим оксюмороном видають правові ідеї Н. Макіавеллі, які:

- з одного боку, нівелювали будь-які права окремої людини, визнаючи пріоритетність над ними держави та державних інтересів;
- з іншого боку, у кращих традиціях сучасної для філософа епохи Ренесансу спиралися на антропоцентризм та прославляли інтерес до сильної людини та її успіху в діяльності.

Щодо правових ідей Н. Макіавеллі, які найбільш суперечать сучасним гуманістичним засадам, відмітимо наступні:

- він пропонував правителям не дотримуватися обіцянок, якщо вони шкодять їх інтересам та за умов зникнення причин, що спонукали їх дати цю обіцянку;
- для зміцнення і розширення держави прийнятні злочинство, підлість і зрада. У здійсненні подібного виявляється мужність, геройство та широта душі правителя («ціль виправдовує засоби» [4, с. 64]).

Наступну епоху найбільш яскраво представляє, на наш погляд, теоретик природного права, голландський філософ-матеріаліст Бенедикт Спіноза (1632-1677 рр.),

якого Б. Рассел визнав найблагороднішим із великих філософів [6, с. 379]. Проаналізувавши пропоноване ним політико-правове вчення, ми дійшли висновку, що в контексті нашого дослідження його можна представити наступним чином:

- природне право ототожнювалося з «міццю» – здатністю будь-якої частини природи до самозбереження;
- особа – це частина природи, а її прагнення до самозбереження зумовлює всі її духовні та тілесні стани (наприклад, афекти).

Подальше вивчення праць філософа показало, що він багато в чому наслідує Н. Макіавеллі. Зокрема, як і попередник, Б. Спіноза наголошував на доцільності сприйняття підданих як осіб із реальними людськими якостями, а не як їх бажані еталони. У цьому, на наш погляд, особлива цінність правової ідеології під кутом такої точки зору: неідеальним людським створінням пропонуються найвищі правові ідеали. Ці ідеали, у свою чергу, гуртуються на неідеальних людських якостях.

Серед таких якостей Б. Спіноза називав ті, що пов'язані зі збереженням особистої власності:

- 1) егоїзм і корисливість;
- 2) гонитва за наживою, жадібність до грошей;
- 3) користолюбство, тобто мотивація у вчинках лише прагненням до захоплення матеріальних цінностей;
- 4) бачення справедливості у збереженні та примноженні своїх надбань.

На основі таких тверджень мислитель пропонував наступні ідеологічно-правові концепти:

- 1) політика повинна ґрунтуватися на досягненні загального блага лише через забезпечення: а) права на приватну власність; б) можливостей примножувати свій добробут;
- 2) закони мають забезпечуватися через заохочення або покарання підданих, що сприятиме як зростанню законслухняності громадян та їх інтегруванню в суспільство [6, с. 380-381].

Найбільш оптимальною формою державного устрою Б. Спіноза визнавав демократичну республіку, а правову ідеологію розглядав як механізм приборкання небажаних людських пристрастей та як осередок істинного (ідеального) розуму (права). Відповідно, право в цілому є феноменом, спрямованим на суспільне благо.

На думку Б. Спінози, державна влада повинна мати свої межі (табл. 1).

Таблиця 1

Межі державної влади за Б. Спінозою

Держава не може посягати на природні права людини	Держава не повинна вчиняти дій, що	Недоторканим є прагнення до самозбереження
- жити за приписом розуму	- підривають авторитет влади	- ніхто не може перенести на іншого своє право
- вільно міркувати і судити	- викликають обурення підданих	- ніхто не може бути примушений до вчинення собі шкоди

Б. Спіноза стверджував, що між привілейованими верствами суспільства та простолюдинами є лише та різниця, що полягає у вмінні перших більш витончено

маскувати якості, які вони приписують другим: невігластво, агресивність, конфліктність, жорстокість тощо. Маскування це спрямоване на закріплення за панівним класом таких чеснот, яких не має простий народ, тобто обґрунтувати свою вищість.

Отже, правові ідеї державотворення Н. Макиавеллі та Б. Спінози слід оцінювати, як потужний внесок у формування теорії природного права та громадянського суспільства. Обидва науковці, як і низка їх послідовників, спиралися на правову ідеологію, яка ґрунтується на природі людини, її пристрастях і розумі. Саме ці чинники вони вважали рушійними силами політики.

Висновки. Таким чином, антропологічний погляд на правовідносини, який було популяризовано в цей час, вперше привернув увагу до правової ідеї про рівність перед законом всіх людей, незалежно від їх соціального стану та походження. Однак, на той час, це були лише теоретичні тези, які ще багато часу залишалися формалізованими та не відображалися у практиці вирішення правових проблем. Між тим, сама поява таких правових ідей – вельми позитивна. Окремі дослідники навіть вважають, що це було видатне досягнення у площині правової ідеології напередодні Нового часу, оскільки вперше проголошувалися ідеї загальної природної рівності людей. Загалом, тезу про першість ідей правової рівності у XVII ст. слід вважати спірною: ще Сократ та інші мислителі давнини обговорювали проблему природних прав людини («природного права»).

Список використаних джерел

1. Дмитрук І.А. Філософи Середньовіччя / І.А. Дмитрук, Б.Д. Стрикалюк. – Хмельницький : Стасюк Л.С. [вид.], 2013. – 143 с.
2. Культенко В.П. Історико-філософська реконструкція концепції природного права в контексті аналізу перехідних суспільств : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.05 / В.П. Культенко. – К., 2004. – 165 с.
3. Луцький А.І. Правова ідеологія в українській державі і громадянському суспільстві / А.І. Луцький. – Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2013. – 276 с.
4. Макиавеллі Н. Избранные сочинения / Н. Макиавелли. – М. : Художественная литература, 1982. – 514 с.
5. Маслак О.О. Ідея природного права в західній філософській традиції (соціально-філософський аналіз) : дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03 / О.О. Маслак. – К., 2010. – 197 с.
6. Рассел Б. История западной философии / Рассел Б. – М. : МИФИ, 1991. – 508 с.

Луцкий А. И. Отражение правовой идеологии в естественно-правовых исследованиях философов XVI-XVII вв.

В статье раскрываются основные философско-правовые взгляды мыслителей XVI-XVII вв. по отношению сути правовой идеологии. Основное внимание акцентируется на творчестве Н. Макиавелли и Б. Спинозы. Предложенные этими философами идеи имели далеко идущие последствия в процессе создания государства на европейском континенте, а некоторые из них отражаются и в настоящем. Анализируются идеи Н. Макиавелли, такие, как развитие социально-психологических особенностей граждан в рамках их подчинения правителю и превалирование защиты частной собственности над уважением к жизни. Б. Спиноза сформировал четкую систему развития идей естественного права, которая была доминирующей на протяжении последующих веков.

Государственно взгляды этих философов следует оценивать как мощный вклад в формирование теории естественного права и гражданского общества.

Ключевые слова: правовая идеология, философия права, Н. Макиавелли, Б. Спиноза, естественное право, правоотношения.

Lutskyy A. I. Legal representation ideology in the natural and legal study philosopher XVI-XVII centuries

In the article the basic philosophical and legal views of thinkers XVI-XVII centuries. on the content of legal ideology. The main emphasis is placed on the work of Machiavelli and Spinoza. The proposed these philosophers ideas were far-reaching consequences in the process of state in Europe, and some of them appear and present. Analyzed the idea of Machiavelli, such as the development of social and psychological characteristics of citizens within their submission to the governor and the prevalence of protection of private ownership of respect for life. Spinoza formed a clear system of ideas of natural law, which has been dominant for centuries to come. State building views of these philosophers should be assessed as a powerful contribution to the formation of the theory of natural law and civil society.

Key words: legal ideology, philosophy of law, Machiavelli, Spinoza, natural law relationship.

